

סימן א

¹ מנהגן של ישראל באתריה דמר לומר בראש השנה ועקידת יצחק היום לזרע יעקב תזכור, ומעכ"ת העמיק הרחיב הפליא עצה הגדיל תושיה, ותמה על מה שכתב הריב"ש ז"ל בסימן ל"ח שאין לומר אלא לזרעו תזכור, והביא ראיה מהנודר מזרעו של אברהם וכו' [נדרים לא, א²]. והקשה עליו מעכ"ת דהתם מיירי באומר זרע אברהם דגלי קרא ביה דאין ישמעאל ועשו בכלל זרע אברהם, אבל האומר זרע יצחק אפשר דגם עשו בכלל³.

וכד מעיינינן שפיר איכא למידק בהא מילתא דאמרינן בריש קדושין [ד, א] וזרע אין לה [ויקרא כ"ב י"ג], אין לי אלא זרע כשר זרע פסול מנין, ת"ל זרע אין לה עיין לה, ע"כ בגמ'. ובפ"ב מיבמות [כב, ב] גבי הא דתנן מי שיש לו בן מכל מקום פוטר כו', ואמרינן בגמרא מאי טעמא דאמר קרא בן אין לו [דברים כה, ה], עיין עליו. וכתבו התוס' [ד"ה בן] דסתם זרע לא הוי אלא זרע כשר כדאמרינן בקדושין וזרע אין לה וכו'. וכן כתב הריטב"א ז"ל בחדושי למסכת קדושין [שם ד"ה והא] דהיכא דכתיב בן ואח משמע אפילו פסול, אבל זרע לא משמע אלא כשר עכ"ל⁴.

¹ עיקר דברי רבינו בתשובתו זו, בענין זרע פסול מחמת עבירה אי חשיב זרע, הובאו ע"י מהר"י רוזנאס זלה"ה בספרו פרשת דרכים (דרך הקודש דרוש שביעי) טרם הופעתם בדפוס. (פרשת דרכים הופיע על מזבח הדפוס בשנת תפ"ח כמו י" שנים קודם הופעת ספרינו זה). עובדה זו תרמה אף היא לפרסומם הגדול של דברי רבינו שבאו כאן, אשר גדולי האחרונים שקוי"ט בס טובא, כאשר יראה המעיין להלן.

² [מתני'. קונס] שאיני נהנה לזרע אברהם - אסור בישראל ומותר בעובדי כוכבים. גמ'. והאיכא ישמעאל, כי ביצחק יקרא לך זרע כתיב. והאיכא עשו ביצחק ולא כל יצחק.

³ וכן נשאל בשו"ת מבי"ט ח"א סי' רע"ו ושם נמסר שם השואל 'החכם אליעזר נר"ו. אבל רחוק שהוא השואל גם כאן וגם זהות רבי אליעזר זו לא נודעה לנו. שאלה זו הופנתה גם למר בריה דרבינא מהר"ט (ח"ב או"ח סי' ו), והוא השואל בכאן כדמוכח לקמן ע"י הערה 17). גם המג"א (סי' תקצ"א או"ק ז) תמה כן ע"ד הריב"ש וכתב לתרץ וז"ל: וי"ל מדקאמר רחמנא ליצחק לזרעך אתן את כל הארצות האל ולעשו לא נתן ש"מ אין עשו בכלל כ"כ בירושלמי בנדרים [ג' ה"ח] עכ"ל. וע"ע בספר חזון עובדיה (לרבי עובדיה בכ"ר אברהם הלוי, ליוורנו תקמ"ז, חזון למועד דף רכ"ג ע"ב) מש"כ על הערה זו. [והנה מאי דס"ל להרב מג"א לפשוט ספק זה, דהנודר מזרע יצחק אם עשיו בכלל, מדברי הירושלמי, אינו מבואר וצ"ע טובא וכמו שהעיר על דבריו הרב חיד"א ביוסף אומץ (סי' כ"ה ד"ה ואמנם מ"ש). וראה גם מש"כ מהרש"א אלפאנדארי בשו"ת הסבא קדישא (חאו"ח סי' י"א)].

⁴ וכ"כ תוס' ב"ב (קטו, א ד"ה בן הבן). אבל מדברי התוס' קידושין לקמן מינה (סו, ב ד"ה ולזרעו) נר' דגם לשון בנים במשמעו כשירים דוקא. דע"ד הגמ' שם דדרשי מלזרעו אחריו בין זרע כשר בין זרע פסול, כתבו וז"ל: ובריש מכילתין (דף ד.) אמר וזרע אין לה אין לי אלא זרע כשר זרע פסול מנין ת"ל וכו' משמע דלשון זרע לא משתמע אלא כשר וי"ל דשאני הכא דזרעו מיותר דהוה מצי למיכתב ולבניו שהרי בבנות לא שייך ברית כהונה ולכך דרשינן מיניה אפילו זרע פסול אבל התם אינו מיותר שהרי התם יש לו בת כמו בן, עכ"ל

ולכאורה משמע דהאי זרע פסול וכשר דאמרינן, משמע נמי פסול בעבירה, מדכתב הרמב"ם ז"ל פ"א מהלכות יבום [ה"ג] וז"ל, ואפילו היה לו זרע ממזר או עובד עבודה זרה הרי זה פוטר וכו' עכ"ל. גם הטור אבן העזר סימן קנ"ו כתב כן. משמע דממזר ועובד ע"ז חדא מילתא נינהו, דבגמרא לא אמרו אלא מכל מקום לאתויי מאי, אמר רב יהודה לאתויי ממזר ע"כ, ומדלמד הרמב"ם ז"ל מהכא לעובד ע"ז ומחתינהו בחדא מחתא עם הממזר משמע דחדא מילתא נינהו⁵, וא"כ זרע דלא משמע אלא כשר, אין העובד ע"ז בכלל זרע⁶.

והא דאמרינן בפ"ק דקדושין דף ל"ו [ע"א] גבי בנים אתם דס"ל לר' יהודה אם אתם נוהגים מנהג בנים אתם קרויים בנים ואם אין אתם נוהגים מנהג בנים אין אתם קרויים בנים, ור' מאיר אומר בין כך ובין כך אתם קרויים בנים שנאמר וכו', ואומר בנים משחיתים, ואומר יאמר להם בני אל חי, ומפרש בגמ' מאי ואומר וכי תימא וכו' כי פלחי לע"ז לא מיקרי בנים ואומר יאמר בנים משחיתים, וכי תימא בנים משחיתים היא דמיקרו, בני מעליא לא מיקרו, ואומר להם בני אל חי, ע"כ בגמ'. הרי דלר"י אי פלחי לע"ז לא מיקרו בנים, ואפילו לר"מ פירש רש"י ז"ל [ד"ה ת"ש] דהדרי מיקרי בני אל חי על ידי תשובה עכ"ל, הא קמן דאפילו לר"מ אם לא עשו תשובה לא מיקרו אלא בנים משחיתים, וקשיא על מה שכתבנו בשם הריטב"א דבן ואח משמע אפילו פסול, והכי מוכחא סוגיא דיבמות והתוס' שם כדפי'.

ושמא י"ל דלגבי הקב"ה שאני, דכיון דפלחי לעבודה זרה אינם בנים, אבל בשר ודם כיון שהוא בנו שהולידו או אחיו שנולדו מאב אחד אין סברא

ומשמע מדבריהם דאי הוה כתיב ולבניו לא שמעינן מינה זרע פסול. והאריכו אחרונים בישוב דבריהם ובחילוקים העולים מהם, אימתי בנים חשיבי אפילו שאינם כשירים ואימתי בנים כשירים במשמען. עיין: שרשי הים (ח"ב שורש בני בנים הרי הם כבנים דף מ"ו ע"א) ובכל הנסמן שם; קול שמואל (למהר"ש קונפורטי שאלוניקי תקמ"ז דף ע"ח ע"א); משכנות יעקב (למהר"י בן נאים שאלוניקי תפ"א דף קע"ו ע"א).

⁵ דברי רבינו בכאן (כמו גם בהמשך דבריו, ראה לקמן הערה 14) היוו ענין לבעלי דרוש אשר יסדו על חומתיו טירות כסף, עיין בס' שארית יעקב למהר"י אלגאזי (י'כתב הרב בעל פרשת דרכים בשם תש' הרב הגדול כמהר"י באשאן זצוק"ל וכו', עיי' דף כ"ד ע"ג) ועיין גם בספר קול שמואל הנז"ל ובספר דברי מרדכי (לרבי מרדכי גלאנטי ליוורנו תר"כ דף י"ז ע"א). ובספר באר לחי (לרבי חי מימון ליוורנו תרמ"ח דף פ"ז ע"א).

⁶ יודע דמה דפשיט"ל למהר"י באשאן דמי שעובד ע"ז נמי לאו זרע מיקרי לדעתו במחלוקת הוא שניה, דהנה הרא"ש בתשובותיו (כלל יז סי' ו) הביא בשם ר' משולם דמומר אינו יורש את אביו ואינו קרוי לזרע אך אחר כך דאין מיוחס אחריו והרא"ש כ' די"ל דאסמכתא בעלמא היא וקרא מיירי מדין כהונה וכו' דאלו מומר אע"פ שחטא ישראל הוא ובנו הוא כל דבר וא"כ נראה דדין זה של המהר"י באסן במחלוקת הוא שנוי בין ר' משולם להרא"ש. (עמודי אש למהר"י אייזנשטיין, לעמברג תר"מ סי' ב אות כ"ו). וכן העיר ע"ד רבינו בספר עמק החכמה (בתוך שושנת העמקים להגאון רבי יעקב ישראל מהארנאסטייפאלע בעל עמק שאלה, פרשת תולדות, עמ' 15).

לחלק בין כשר לפסול. אבל מלת זרע מורה על דמיון זרע האדמה, שהזורע חטים קוצר חטים והזורע שעורים קוצר שעורים, ולכן מי שיצא מהדרך הזה והוליד בן פריץ או פסול, כיון שאינו דומה למוליד לא יפול עליו מלת זרע סתם, וזהו שאמר ירמיה [פ"ב פכ"א] ואנכי נטעתיך שורק כלו זרע אמת וכו'.⁷ אי נמי איכא למימר דר"י ס"ל דבנים אתם גמרינן מבני יעקב, כדאמרינן ביבמות שם [ע"א] דאי לאו קרא דאין לו דדרשינן עיין עליו הוה גמרינן אחוה אחוה, וכתבו התוס' שם [ד"ה פשיטא] דהוה גמרינן נמי בני בני, ור"מ יליף מקראי, דלא גמרינן.

והשתא קשיא לי לפי זה, אמאי איצטריך בגמרא בנדריים לאהדורי אקראי לאפוקי ישמעאל ועשו מכלל זרע אברהם, הא אמרן דזרע פסול לא מיקרי זרע, ואפילו את"ל על ישמעאל שעשה תשובה, מה נאמר על עשו שהוא משומד, כדאמרינן בקדושין [יח, א] שאני עשו דישראל משומד הוא, כל שכן שהאומות שיצאו מהם שעליהם אנו דנין אם מותר בהם הנודר מזרע אברהם, הא ודאי אהלי אדום וישמעאלים הנה אלה רשעים ולא מיקרו זרע אברהם לפי דרכנו דזרע פסול לא מיקרי זרע כאמור.⁸

ואפשר לתרץ דהא דאמרינן בקדושין אין לי אלא זרע כשר דמשמע דמשמעות זרע לא משמע אלא כשר, מההיא דנדריים שמעינן לה, מדקאמר ליה הקב"ה לאברהם כי ביצחק יקרא לך זרע ולא ישמעאל ועשו, זה בנין אב לכל התורה שזרע פסול לא מיקרי זרע,⁹ ולא ממשמעות מלת זרע שמעינן לה כדקס"ד מעיקרא, דאי לא כתב רחמנא כי ביצחק כו' הוה אמינא אפילו זרע פסול במשמע, השתא גלי קרא במלת זרע אבל מלת בן ואח לא, דיש לחלק כמו שכתבנו.¹⁰ וכי תימא א"כ למה לי קרא לעשו, כיון

⁷ בספר חלק יעקב (פיערטקוב תרע"ד עמ' 20) הביא דברי רבינו (ו'מצאתי ראיתי בתשובת מהר"ר יחיאל בסאן ז"ל וכו' והם קילורין לעיניי) והסמיק על חילוקו בין זרע לבן - ועמשי"כ דזרע פירושו דמיון - דברי הזה"ק בראשית ויקרא דף קג, ב: ת"ח כמה הוא חביבותא דקודשא בריך הוא לגביה דאברהם דהא לא נפק מניה יצחק דעד דאתגזר [נימול] לבתר דאתגזר אתבשר ביה ביצחק בגין דאיהו כדן זרעא קדישא ועד לא אתגזר לאו איהו זרעא קדישא, וכדן איהו כמה דכתיב (בראשית א') אשר זרעו בו למינהו, ע"כ. ועיי"ש מש"כ עוד להרוויח לדברי רבינו.

⁸ וכן תמה הגאון חת"ס בהגהות שו"ע שם, ומתוך זה כתב דאחר דאתרבי גבי תרומה דזרע פסול חשיב זרע הו"ה לששאר מקומות. והרבה לתמוה עליו בעמודי אש מדברי רבינו כאן ומכל הלין ראשונים הנזכרים בתשובה זו אשר מעולה מדבריהם דלמסקנא סתם זרע, זרע כשר הוא. (אכן יעוין תור"ד ב"ב קטו, א דמשמע כדברי החת"ס).

⁹ כיו"ב כתב בקוצור בכנה"ג (סי' תקצ"א הגב"י שטה"י עיי"ש) לבאר דברי הריב"ש.

¹⁰ 'אמנם דברי מהר"י באסאן שכתב כי ישמעאל ועשו מהאי טעמא נתמעטו משום שנפסלו בעבירה קשה לכאורה, הא הא דנתמעט עשו הוא ממה שאמר השי"ת לאברהם כי ביצחק ולא כל יצחק, והלא אז לא נולד עשו, א"כ עוד לא נפסל במשעו, וע"כ דהקרא קאי ע"ש העתיד, א"כ איך נפסל ישמעאל מקרא זה, הא ישמעאל עשה תשובה לבסוף וכל שעשה תשובה הרי הוא כאילו כשר מעיקרא וכמ"ש הרב בעצמו, ויש לדחות'. (עמק החכמה הנז"ל הערה 6 שם).

דאפקיה לישמעאל נילף מיניה, ולמה לי דרשא דביצחק ולא כל יצחק לאפוקי עשו, הא גמרינן בנין אב מישמעאל דזרע פסול לא מיקרי זרע ועשו נמי אינו נקרא זרע. הא לאו מילתא היא, דמישמעאל בלבד לא הוה שמעינן אלא משום דהוה בנו הבא מן השפחה אי נמי משום כבודה דשרה דאמרה [שם י] כי לא ירש בן האמה וכו', ועל זה אמר ליה הקב"ה כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה וכו', אבל לא שמפני רשעותו יצא מכלל זרע, אבל השתא דאפיק נמי לעשו שמעינן שפיר דמפני פסלותו לא מיקרי זרע¹¹.

וסרה תלונת מעכ"ת מעל הריב"ש ז"ל לפי זה, דשפיר שמעינן מהכא דעשו נמי לא מיקרי זרעו של יצחק, דהא מהכא ילפינן לכל זרע סתם שאינו אלא כשר כדפי'. וניחא נמי לפי זה דגדולה מזו הוה קשיא על הריב"ש, דכיון דס"ל דבכלל זרעו של יצחק לא משמע עשו, א"כ מאי ביצחק ולא כל יצחק, והלא יעקב הוא כל יצחק, שעשו אינו בכלל זרע יצחק¹². אלא ודאי דהיא גופא קמ"ל קרא דביצחק ולא כל יצחק שאין עשו קרוי זרעו של יצחק, וכן כתב רש"י [המפרש בנדרים ד"ה ולא] שם וז"ל, ולא כל יצחק, ועשו אינו נקרא זרע יצחק להכי מותר באומות עכ"ל. ונראה שרש"י ז"ל שלל שלא נפרש כדמשמע לכאורה דעשו עם שהוא נקרא זרע יצחק אפקיה קרא מזרע אברהם, מדקאמר ולא כל יצחק כדפי', ורש"י לא רצה לפרש כן דאם כן אתה גורע כבודו של יצחק, ואנן קי"ל דהאבות שקולים הם כדמשמע במדרש [ויק"ר ל"ו א'] על פסוק [ויקרא כ"ו מ"ב] וזכרתי את בריתי יעקב כו', ועוד דמהכא ילפינן בעלמא כדפי', לכן פירש רש"י ז"ל דהיא גופא קמ"ל קרא דלא כל יצחק מפני שעשו אינו קרוי זרע יצחק, וא"כ אינו זרע אברהם.

ואכתי קשיא לפי דרכנו שפירשנו דזרע פסול מקרי נמי הפסול בעבירה שעובד עבודה זרה, א"כ אמאי לא קאמר דהנודר מזרעו של אברהם מותר בישראל משומד, ואדרבה קתני אסור בישראל דמשמע אפילו משומד דאע"פ שחטא ישראל הוא. ועוד קשה דבריש קדושין שם גבי וזרע אין לה

¹¹ דברי רבינו אלו הובאו ע"י מופה"ד מהר"ח אבואלעפיא בפירושו להגדה ש"פ (נדפס לראשונה בסו"ס אשדת הפסגה לתלמידו הר"י נחמולי שאלונקי תק"ן, עיי"ש דף כ"ב ע"ג) ושם כתב מהר"ח"א לישב קושית רבינו אחר שזרע פסול לא חשיב זרע אמאי בעינן קרא למעוטי עשיו וז"ל שם: וזאת מצאתי בתשוי ה"ה מהר"י באסאן וכו' והוקשה לו וכו' ולפק"ד נראה לישב קושית הרב ז"ל ולומר דאף דאמנם זרע האמור בתורה לא הוי אלא זרע כשר ולא זרע פסול מ"מ בלשון תורה אף זרע פסול נקרא זרע סתם, וכבר ידוע דבנדרים הלך אחר לשון בני אדם, וכיון שכן פריך שפיר, דכיון דבלשון בני אדם נקרא זרע, האיכא ישמעאל, ומשני כי ביצחק וכו', והכונה דמדמנקט קרא כי האי לישנא 'יקרא לך' ולא אמר כי יצחק יהיה זרע, בא לומר דאף בלשון בני אדם לא יקרא זרע אברהם אלא יצחק ולא ישמעאל, וחזרו והקשו והאיכא עשו דאתי מיצחק דלא אמעיט אלא ישמעאל ומהדרין דביצחק ולא כל יצחק ואמעית עשו וברור. עכ"ל.

¹² עיין תשוי מבי"ט שם שהחכם השואל עמד בדקדוק זה ומה שהשיבו המבי"ט.

אין לי אלא זרע כשר זרע פסול מנין, פירשו התוס' [ד"ה זרע] והריטב"א ז"ל דאזרע זרעה קאי, דאי היא גופה כיון שהולידה זרע פסול הרי נבעלה לפסול לה ונתחללה מלאכול בתרומה, ואם איתא כדאמרן הא משכחת לה בפסול בעבירה כדפי'. איברא אפשר לדחוק ולומר שהפסול בעבירה שמא יעשה תשובה ויקרא זרע ולכן אינו מותר בישראל עובד ע"ז, הנודר מזרע אברהם, ולהכי נמי אי אפשר לפרש דאיצטריך קרא לאשמועין דלא נימא דזרע פסול בעבירה תאכל בתרומה, דשמא יעשה תשובה ונמצא למפרע שהיה לה זרע מישראל ואכלה בתרומה¹³.

ויש לי כמו ראיה על הדבר הזה, מהא דכתב הרמב"ם ז"ל פ"י מגרושין [ה"ב] המוציא את אשתו משום שם רע לא יחזיר וכו' גזירה שמא תנשא לאחר ותעשה תשובה וכו' והגט בטל למפרע עכ"ל, וחידוש הוא שחדש הרמב"ם ז"ל, דבגמ' [גיטין מו, א] לא אמרו אלא ונמצאו דברים בדאים, והרמב"ם כתב שמא תעשה תשובה ותהיה צנועה, אלמא אע"פ שהיה אמת שלא היתה צנועה ומפני זה יצא עליה לעז זה, כיון שעשתה תשובה הרי היא כאילו היתה צנועה מעיקרא ולא אמרינן פנים חדשות באו לכאן, הכא נמי אפילו את"ל דזרע פסול בעבירה לא מיקרי זרע, אם עשה תשובה הרי הוא כאילו היה כשר מעיקרא¹⁴.

ומחלוקת ר"י ור"מ שזכרנו שנחלקו גבי בנים אתם, ומשמע מדברי רש"י ז"ל שמחלוקתם כשעשו תשובה, כבר כתבנו דלגבי קב"ה שאני. ועוד יש

¹³ בספר שמחת עולם (שאלוניקי תקס"א, למהרח"ש לאגו דף י"ז ע"ד) הביא דברי רבינו אלה ודקדק 'אמאי לא תי' דחיישין שמא הרהר תשובה בלבו כדאמרינן בפי' האיש מקדש דמ"ט ע"א שאם אמר ע"מ שאני צדיק אפילו שהוא רשע גמור הוא ספק מקודשת מהאי טעמא' עיי"ש שהאריך. ובסו"ד כתב 'איברא דלכאורה נראה דדברי הרב נכונים דלמפרע נקרא זרע כשר אם עשה תשובה ומ"מ כל זמן שלא עשה תשובה לא חיישין שמא יעשה תשובה וכו' עיי"ש בכל דבריו.

¹⁴ בספר נשמת חיים (שאלוניקי תקס"ו דרוש לשבת תשובה דף ל"ד ע"א), למוהפ"ד מוהרח"א, (וכבר מצינו לו שפלפל בחלק אחר מתשו' זו, ראה לעיל הערה) אחר שהאריך בדרוש על מעלת התשובה והביא מדברי מהרימ"ט (צפנת פענח פ"ר האזינו) שכתב על סגולת התשובה שהיא עוקרת את החטא כחכם העוקר הנדר מכאן ולמפרע, כתב ע"ד וז"ל: 'וגברא אבא אמר מילתא ומצינו לו חבר גברא רבא דכוותיה הוא ה"ה מהר"י באסאן ז"ל בתשו' סי' א וכו', וכאן העתיק כל דברי רבינו הבאים למעלה. אמנם בסו"ד כתב וז"ל: איברא שראייתו של הרב ז"ל מדברי הרמב"ם ז"ל כעת לא יכולתי להלמה, דהתם לאו משום דע"י התשובה הרי היא כאלו היתה צנועה מעיקרא, דא"י חשבינן לה דמעיקרא פרוצה היתה ומכאן ולהבא חזרה בה ונעשית צנועה, אכתי מצאה הקפידה מקום לנוח דאי מידע הוה ידיע ליה שהיתה חוזרת בתשובה לא היה מגרשה, דומה למ"ש הרמב"ם בסמוך למוציא את אשתו משום שרואה דם מחמת תשמיש שלא יחזיר דשמא תנשא לאחר ותתרפא ויאמר אלו הייתי יודע בו יעו"ש הרי דאף דפנים חדשות באו לכאן ומעיקרא היה בה חולי זה אפי"ה הוה קפידא והגט בטל למפרע ודכותה ה"נ וכמבואר וכעת לא היה לי פנאי להתיישב בזה עכ"ל. (וככל החזיון הזה, קרוב לאוי"ב תב"ת נמצא כתוב גם בספר דרכי חיים דף נ, א והו"ר וגו').

לי דרך אחרת בענין מחלוקת זה, שקשה בעיני לומר דלא ס"ל לר' יאודה דלאחר תשובה עדיין אינם נקראים בנים, וכעת אין פנאי.

או כלך לדרך אחרת ונימא, דזרע פסול לענין יוחסין דוקא אמרינן וכדפירש"י ז"ל שם כמו ממזר, אבל עובד עבודה זרה מיקרי זרע¹⁵, והא דכתב הרמב"ם ז"ל פ"א מה' יבום ממזר ועובד ע"ז בהדי הדדי, אפשר דמשום דהכא גבי יבום תרוייהו נפקא לן מדרשא דעיין עליו, דאי לא דרשא הוה גמרינן מבני יעקב מה התם צדיקים הכא נמי צדיקים, אבל בעלמא זרע גם בן ואח בין צדיקים בין עובדי עבודה זרה משמע, וישמעאל ועשו אפקינהו קרא מזרעו של אברהם מפני כבודו של אברהם ולא גמרינן מיניה לעלמא, דאחד היה אברם ואין דומה לו, ולפי זה הדרא קושיא דמר לדוכתה דא"כ מנ"ל להריב"ש ז"ל דאין עשו בכלל זרעו של יצחק. ויש לתרץ בדוחק כמו שפירשתי על לשון רש"י דכתב ועשו אינו נקרא זרעו של יצחק, שבארנו דס"ל דלא גרע יצחק דהאבות שקולים הם. והתימה איך לא הביא הריב"ש דברי רש"י לראיה שכתב בפירוש שאין עשו בכלל זרעו של יצחק, והביא דברי הרמב"ם שאין שם יותר על מה שיש בגמ' אלא פסוק [בראשית כח ד'] ויתן לך את ברכת אברהם כו', דאדרבה משמע מהתם דהכל בתר אברהם אזלינן¹⁶.

ומחזורתא לענ"ד דהא דאמרינן לזרעו תזכור שב אל אברהם, דכל נוסח הברכה עליה קא מיירי, דהכי קאמר בתחלה וזכור לנו את הברית ואת החסד ואת השבועה שנשבעת לאברהם אבינו בהר המוריה ואת העקידה שעקד את יצחק בנו וכו' וכבש רחמיו וכו', הרי שלא הזכיר אלא אברהם העוקד ולא הנעקד, שלאברהם צוה הקב"ה קח נא את בנך אבל ליצחק לא צוה כלום, ואם היה כח ביצחק לעכב עצמו מליעקד א"כ מהו נסיונו של אברהם, וכי היה אומר לו הקב"ה דבר שאין בידו לעשותו, אלא ודאי אברהם היה עיקר הדבר שהיה בידו לעשותו, ולכן הברית והחסד והשבועה היתה עמו. וכשאנו זוכרים עקידת יצחק רוצה לומר העקידה שעקד אברהם

¹⁵ בתש"י הסבא קדישא שם הביא דברי רבינו אלו וצווה לעיין עליהם בחי' הרשב"א לקידושין דף סו, א. ועי"ש (ד"ה בן גרושה) דמשמע מלשונו דמחמת עברה לא יצאו מכלל זרע.

¹⁶ עיין בתש"י מהר"י פראג'י מהמה (אלכסנדריה תרס"א ס"י) שיצא לבאר דאם עשיו היה חשיב מזרע יצחק, הרי שאפילו אם היה מופקע מזרעו דאברהם עדיין היה זרע אברהם מחמת שהוא זרע יצחק בן אברהם, ולפיכך טרח רש"י (הנזכר בדברי רבינו) לפרש דגם מזרע יצחק נתמעט. ובזה גם ביאר דברי הר"מ במה שהוסיף האי קרא ואתן לך וכו', דכונתו דאע"ג דדרשינן כי ביצחק, 'צריכין אנו עוד לגילוי אחר לברר על איזה מקצת דיצחק קאמר קרא, ואשמועינן מדאשכחן שיצחק נתן ליעקב את ברכת אברהם למדנו שהוריש יצחק כל מה שזוכה בו הוא מאביו ליעקב הרי המעיטו לעשו מזרעו שלא ירש כלום מהבטחות שהבטיח הקב"ה ליעקב'. ועי"ש שנסתייע לפירושו מדברי הר"מ באגרת תימן. וסו"ד הכריע דהנודר מזרע יצחק מותר בבני עשו.

את יצחק, והיינו מעין הפתיחה שפתח באברהם כדפי', ומעין החתימה שחותם זוכר הברית, והברית היה עם אברהם כאמור. אמור מעתה דמלת זרעו הוא זרע אברהם שעשה העקידה, ועתה באו דברי הריב"ש וראיתו על נכון¹⁷.

והדברים שבאו בסוף תשובת הריב"ש ששואל למה נכניס עצמנו בלשון סתום כו'¹⁸, אינו מלשון הריב"ש אלא הם דברי החכם מהר"ר שמואל חכן הלוי ז"ל¹⁹ שהדפיס תשובות הריב"ש עתה מקרוב והיה מגדולי הדור בדור שלפנינו, וכן כתוב שם אמר שמואל²⁰.

ואעיקרא דדינא כותיה דמר מסתברא דמאן דגריס הכי לא משתבש ומאן דגריס הכי לא משתבש, איברא בארץ הלזו נהגו הספרדים לומר לזרעו כדברי הריב"ש²¹, וכן היו אומרים ברודי"ס לפני אבא מארי ז"ל,

¹⁷ וכ"כ היעב"ץ במו"ק על טוא"ח שם ובשאלת יעב"ץ ח"א סי' קמ"ד ובשו"ת חת"ס חאו"ח סי' קס"ח, והא קמן דרבינו קדם לכולם. וכ"כ גם המהרי"ט בתשו' הנזכרת. דלזרעו קאי אברהם ולעולם עשיו גופיה בכלל זרעו דיצחק הוא עיקר דבריו דעשיו גופא מקרי זרעו, משא"כ זרעיה דעשיו. וכיו"ב כתב בספרו צפנת פענח (ויניציאה ת"ח פרשת תולדות), אי מסקינן דעשיו מקרי זרעיה דיצחק. ועמשי"כ ע"ד שיטת מהרי"ט בסוגיא זו מהרש"א אלפאנדארי בשו"ת סבא קדישא שם.

¹⁸ מתוך תשו' מהרי"ט הנזכרת, למדנו כי דברי רבינו כאן מכוונים לתמיהת השואל, שזה לשון מהרי"ט שם: ומה שנתקשה עוד בדברי הריב"ש מה שהקשה על עצמו למה נכניס עצמינו בלשון סתום, דלדבריו לשון מבואר הוא, כן הוא שהלשון מבואר ואין צריך לפוליס ודרשות, דהא ילפינן מנדרים ובנדרים הלך אחר לשון בני אדם, וכיון דבלשון ההמון אין בני ישמעאל ועשו קרויים זרע הרי שהלשון מבואר, אלא שאותו הלשון אינו מהרי"בש אלא מהר"ר שמואל הלוי ו' חני ז"ל שעמד על הדפוס וכו'. עכ"ל.

¹⁹ ראה גם בתשו' המבי"ט שם הכותב: והר"ש הלוי ז"ל הגיה ושאל עליהם למה נכנס עצמינו בלשון סתום שצריך פלפול וכו' ולא נאמר בפ"י לזרע יעקב ותיירץ על נכון ב' תשובות בדבר ואני מוסיף נופך משלי וכו' עיי"ש בכל דבריו.

²⁰ ז"ל הרב חיד"א (שה"ג בערכו): מהר"ר שמואל חכים - וקורין לו מהר"ש חקאן הלוי. בר פלוגתיה דמהר"י בי רב ומהר"י טאיטאצק ומרן בב"י הביאו בשם מהר"ש חכים. ויש לו תשובות בשו"ת הרב מהר"ל"ח והוזכר בשו"ת הרב המבי"ט ובס' שארית יהודה. והוא הדפיס תשובות הריב"ש בקושטנדינא ויש לו קצת הגהות שם בדפוס. וגם בחי' שבת להרשב"א יש קצת הגהות ממנו. והרב כנה"ג מביא משמו כמה חידושים והגהות בכמה מקומות, ע"כ. להרחבה נוספת ראה: אוצר הגדולים ח"ח עמ' רמ"ח ומבוא לתשו' הריב"ש מהדורת מכון י-ם תשנ"ג עמ' 14 הערה 51).

²¹ והיא הנוסחה הישנה השגורה בפי כל רבותינו גאונים וראשונים עיין: רס"ג ורע"ג בסידוריהם; תשובת רב שרירא גאון שבספר אור זרוע ריש הל' מילה; (תשו' זו שבאו"ז נעתקה ללא שינוי גם בבנימין זאב סי' רל"ד, אבל בשלטי גבורים על הגהות מרדכי שלהי שבת העתיקה ושם 'לזרעו של יעקב' וצ"ע אם יש ללמוד מכך עכ"פ על מנהג מקומו - קהילתו של השלטי"ג - ספרד - איטליה). נוסח התפילה להר"מ בסוף אהבה; תשו' קדמוני אשכנז שבאו"ז הל' ר"ה סי' רע"ה; פירוש התפילה המיוחס לרוקח, במקומו; תניא רבתי עמ' 158. ועי"פ דברי הריב"ש קבע מרן בשולחנו וכתב וז"ל: ועקידת יצחק היום לזרעו תזכור, כך היא הנוסחה המפורסמת; והמדקדק לומר: לזרע יעקב תזכור, משנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות ואינו אלא טועה. וראה גם שער הכוונות (דרושי ראש השנה דרוש ו): מה שאומר במוסף ועקידת יצחק היום לזרעו ברחמים תזכור שמעתי בשם מוז"ל שזו הנוסחה היא האמיתית לומר לזרעו ולא כדברי הנוסחה האחרת לזרע יעקב. כיו"ב כתב

והאשכנזים נוהגים לומר לזרע יעקב²², ואין אני מוחה לא באלו ולא באלו אלא אני מניח כל אחד כפי מנהגו נהרא ופשטיה.

ובסידורים שנדפסו בויניציא זה כמו עשרים שנה בקרוב²³ כתוב שם וז"ל²⁴, הריב"ש כתב שאין לומר רק לזרעו תזכור, וגירסת הספרים עיקר דאמרינן בספר הזוהר [ח"א קס"ט ע"א] הצילני נא מיד אחי מיד עשו אע"פ שלא היה לו אח אחר, מפני שדרכן של בני אדם לומר על האהוב אח. וראינו שהקפידו שלא לומר לחיים בפת"ח כמו שכתב הטור ז"ל [או"ח תקפ"ב] אע"פ שכן הוא נקוד במקרא [ישעיהו ד' ג'], ביום הדין צריך לפרט ביותר, דאשכחן דזרע פסול איקרי זרע²⁵, לכן טוב וישר לומר לזרע יעקב כמו שכתוב בכל המחזורים הקדמונים עכ"ל. ודברי טעם הם והשומע ישמע, והרוצה לסמוך על הריב"ש סומך באילן גדול ומי יאמר אליו מה תעשה, וחזר הדין להיות כל איש מושל ברוחו, אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת ילכו, לא יסבו ממנהגם

מהר"ם אלשיך (תורת משה בראשית כ"ה כב - י"ט): כי על כן מסדרי תפילתנו ביום הזכרון אמרו ועקידת יצחק היום לזרעו תזכור ולא אמרו לזרע יעקב וכו', עכ"ל.

²²כנר' ע"פ הכרעת מהרי"ל מנהגים (הל' תפלת מנחה דיום הכפורים אות כ"ו). וראה יוסיף אומץ (למהרי"י האן, פפד"מ תפ"ג): אות תתקעב: בסיום זכרונות אומרים פה ועקידת יצחק לזרעו של יעקב וכו' תזכור נגד דעת הריב"ש ואין לנו לזוז ממנו החזנים הקדושים שהיו פה ואחד מהן גדול בדורו מהרר"ה טרויש ז"ל מקובל הגדול וגם אבי מורי זקני הר"ר אייזק ז"ל, עכ"ל. וראה גם בשו"ת שבות יעקב ח"ג סי' מ"ג שהשואל בפניתו כתב: במחזורים דפוס זולצבאך אשר כל בני אשכנז נמשכין אחריהם ונוהגין כן נדפס במוסף ר"ה ועקידת יצחק לזרעו ישראל (נ"א לזרעו יעקב) תזכור וכו', אכן הרב שבות יעקב גופיה העמיד הנוסחה הישנה עיקר, וסיים: כל המשנה וגו'.

²³מחזור ספרדים וויניציאה שמ"ד.

²⁴הגהה זו הופיעה כאמור בתוך מחזור הנזכר, במחזור זה מופיע גם פירוש הרמ"ק, אך מתוך סידור הדברים ומילת 'הגה' הבאה בראש הדברים, אין נראה שהיא מהרמ"ק. אכן בספר זבחי שלמים (נדפס לראשונה בלובלין שנת שע"ג) בו נאספו פירושי הרמ"ק מתוך המחזור הנזכר, באו גם דברים אלו וגם שם נסמן כהגה"ה. מתוך מקור זה הביא הטי"ז (תקצ"א סק"ג) את הדברים והוא מיחסם לרמ"ק ('אבל בספר זבחי שלמים לבעל הפרדס ראיתי שכתב וכו'). בסידור תפילה למשה (עם פירוש הרמ"ק מתוך כתי"י, פרעמישלא תרנ"ב) הביא המו"ל הגהה זו ורשם בשוליה: כפי הנראה ממחזור הספרדי שנדפס עם הפירוש הזה, הגהה זו איננה מהרמ"ק ז"ל רק מהמסדר את המחזור. ועיין בט"ז וכו' שמביא הגהה זו ומייחסה לרמ"ק ז"ל ע"כ.

²⁵בספר משכנות יעקב (הנז"ל) הביא דברים אלו משם ספר זבחי שלמים שהובאו במגן דוד [ה"ה טו"ז], ותמה ע"ז איך השוו זרע פסול דעובד ע"ז לזרע הפסול מחמת עצמו כממזר, וכבר השיגו בקול שמואל (הנז"ל דף ע"ט ע"ב) מדברי רבינו וראיתו מהר"ם דכ"ל ממזר ועובד ע"ז אהדדי. ועיין גם מה שהשיבו בספר יד משה (למהר"ם אמארילו שאלוניקי תקי"א דף קנ"ג ע"ד).